

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 9 (1979)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

Η τοιχογραφία της Παναγίας Λιέβισκας και η σαρκοφάγος του Αγίου Δημητρίου

Ανδρέας ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.875](https://doi.org/10.12681/dchae.875)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1979). Η τοιχογραφία της Παναγίας Λιέβισκας και η σαρκοφάγος του Αγίου Δημητρίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 9, 181-184. <https://doi.org/10.12681/dchae.875>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η τοιχογραφία της Παναγίας Λιέβισκας και η
σαρκοφάγος του Αγίου Δημητρίου

Ανδρέας ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της
Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979) • Σελ. 181-184

ΑΘΗΝΑ 1979

Η ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΛΙΕΒΙΣΚΑΣ ΚΑΙ Η ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Εἰς παλαιότεραν μελέτην μου εἶχον καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀντικείμενον ποῦ ἡ σχετικὴ διήγησις τοῦ διακόνου Νικασίου ὀνομάζει *προκάλυμμα* καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ ἀφηρέθη τὸ 1149 ἀπὸ τὴν ἀργυρᾶν σαρκοφάγον τοῦ ἀγίου Δημητρίου τὴν εὑρισκομένην ἐντὸς τοῦ Κιβωρίου τῆς βασιλικῆς τοῦ Μάρτυρος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ κατετέθη εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ τὰς προταθείσας ἀντιθέτους γνώμας, δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀργυροῦν σκέπασμα τῆς σαρκοφάγου¹.

Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶχον ὀδηγηθῆ ἀπὸ τὴν διαφορὰν ποῦ παρουσιάζει ἡ μορφή τοῦ σκεπάσματος τῆς σαρκοφάγου εἰς ἔργα τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος, ὅπως τὰ ἀργυρᾶ κιβωτίδια μὲ μῦρον τοῦ ἀγίου τὰ ἀπομιμούμενα μικρογραφικῶς τὴν σαρκοφάγον τοῦ μάρτυρος. Εἰς αὐτὰ τὸ σκέπασμα τῆς σαρκοφάγου ἔχει μορφήν κολούρου πυραμίδος, μὲ τὰς τέσσαρας δηλαδὴ πλευρὰς λοξὰς καὶ τὴν ἐπάνω πλευρὰν φέρουσιν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου ὀρθίου εἰς στάσιν δεήσεως. Δὲν συμβαίνει ὁμοίως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴν παράστασιν τῆς σαρκοφάγου εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ντέτσανης τῆς Σερβίας γενομένην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1335 καὶ 1350. Εἰς αὐτὴν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ καλύμματος τῆς σαρκοφάγου εἰκονίζεται ἐντελῶς ἐπίπεδος καὶ φαίνεται καλυπτομένη μὲ ὕφασμα φέρον κεντημένην ἢ ζωγραφημένην τὴν εἰκόνα τοῦ δεομένου ἀγίου².

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν μορφήν τοῦ σκεπάσματος τῆς σαρκοφάγου εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸ ζήτημα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ. Δεικνύει δηλαδὴ ὅτι τὸ σκέπασμα τῆς σαρκοφάγου ἠλλαξε μορφήν καὶ ἐξηγεῖ σαφῶς τὸ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Νικασίου λεγόμενον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς διέταξε νὰ κατασκευασθῆ ἕτερον κάλυμμα *διὰ τε χρυσοῦ καὶ ἀργύρου* καὶ νὰ τεθῆ *εἰς σκέπην τῆς (. . .) θήκης*, δηλαδὴ τῆς σαρκοφάγου.

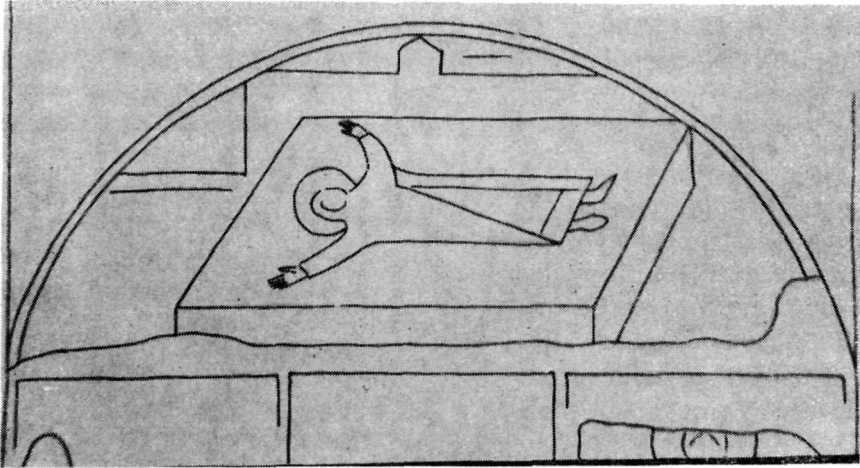
Τῆς νέας αὐτῆς μορφῆς τοῦ σκεπάσματος τῆς σαρκοφάγου μοναδική, εἰς ἔμὲ τοῦλάχιστον, γνωστὴ τότε ἀπεικόνισις ἦτο ἡ εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ντέτσανης σωζομένη, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη λόγος.

Τώρα ὁμοίως δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ δευτέραν τοιαύτην παράστα-

1. Δελτίον τῆς Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, περ. Δ΄, τόμ. 5 (1969), 187 κέ.

2. Εἰκὼν ἐνθ' ἄν. πίν. 81.

σιν παρουσιάζουσαν ιδιαίτερον ενδιαφέρον. Αὕτη εὑρίσκεται μεταξύ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Λιέβισκας, μητροπόλεως τῆς Πρισερένης εἰς τὴν Σερβίαν, ποῦ ἐξετελέσθησαν τὸ 1310 - 1313 καὶ ἐγένοντο γνωσταὶ ἀπὸ τὴν τελευταίως ἐκδοθεῖσαν μονογραφίαν περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου μνημείου. Εἰς τὸ νότιον δηλαδὴ παρεκκλήσιον ὑπεράνω τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ εἰκονίζονται σκηναὶ ἀπὸ τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Εἰς τὴν τελευταίαν τῶν σκηνῶν τούτων παριστάνεται ἐντὸς τῶν τειχῶν πόλεως, προφανῶς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐντελῶς ἀπομονωμένη ἢ σαρκοφάγος τοῦ μάρτυρος. Αὕτη ἔχει, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ντέτσανην, τὸ σκέπασμα ἐντελῶς ἐπίπεδον, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄνω μέρους του τὸν ἅγιον ὀλόσωμον εἰς στάσιν δεήσεως³ (Εἰκ. 1).

Εἰκ. 1. Πρισερένη. Ναὸς Παναγίας Λιέβισκας. Τοιχογραφία.

Εἰς σλαβικὴν ἐπιγραφὴν σωζομένην εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀναφέρονται δύο πρωτομαῖστορες, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Ἄστραπᾶς, οἱ ὅποιοι «τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἔκτισαν καὶ ἐξωγράφησαν»⁴. Νομίζω ἄρκετὰ πιθανόν, ἂν μὴ βέβαιον, ὅτι ὁ μὲν Νικόλαος εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ μνημείου, ὁ δὲ πρωτομαῖστωρ Ἄστραπᾶς εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ἄστραπᾶς, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπογραφὴν ὁμοῦ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Εὐτυχίου εὑρίσκομεν τὸ 1294/95 εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος εἰς τὴν Ἀχρίδα, κατόπιν δὲ καὶ εἰς ἄλλας εἰς τὴν Σερβίαν.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἄστραπᾶ εἰς τὴν Παναγίαν Λιέβισκαν τῆς Πρισερένης

3. Εἰκὼν ἐν Ντράγα Πάνιτς-Γκόρντανα Μπάμπιτς, Μπογορόντιτσα Λιέβισκα (σερβ.), Βελιγράδι 1975, σχέδιον εἰς τὴν σελ. 137, ἀριθμ. 29.

4. Γερμανικὴ μετάφρασις τῆς ἐπιγραφῆς ἐν H. Hallensleben, Die Malerschule des Königs Milutin, Giessen 1963, 29.

είναι, κατά την γνώμην μου, ιδιαιτέρως χρήσιμος διὰ τὸ θέμα τοῦ σκεπάσματος τῆς σαρκοφάγου τοῦ ἁγίου Δημητρίου πὸ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὅπως δηλαδὴ ἀπέδειξε κατὰ τρόπον ἀπολύτως βέβαιον ὁ Σ. Κίσσας βασισθεὶς εἰς ἓν κείμενον τοῦ γνωστοῦ Θεσσαλονικέως λογίου τοῦ 14ου αἰῶνος Δημητρίου Τρικλινίου, ἡ οἰκογένεια Ἀστραπᾶ κατήγετο ἐκ Θεσσαλονίκης, ἔν δὲ μέλος αὐτῆς, ὁ Ἰωάννης Ἀστραπᾶς, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Τρικλινίου ὡς ἄριστος ἀντιγραφεὺς χειρογράφων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην⁵.

Ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης λοιπὸν βεβαία πλέον καταγωγή τοῦ Μιχαῆλ Ἀστραπᾶ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν τοιχογραφίαν τῆς Παναγίας Λιέβισκας πὸ ἐξετάζομεν. Δύναται δηλαδὴ νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ Ἀστραπᾶς, ὡς Θεσσαλονικεὺς, ἐγνώριζεν ἐξ αὐτοψίας τὴν μορφήν πὸ εἶχεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ μάλιστα τὸ ἐντελῶς ἐπίπεδον σχῆμα του, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὴν τοιχογραφίαν του.

Ἡ μορφή οὕτω τοῦ σκεπάσματος τῆς σαρκοφάγου εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Λιέβισκας εἶναι ἐντελῶς ὁμοία μὲ τὴν κατ' ὀλίγα ἔτη μεταγενεστέραν εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ντέτσανης, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ἀμφότεραι αἱ παραστάσεις ἀποδίδουν πιστῶς τὴν πραγματικότητα. Ἡ μόνη διαφορὰ εὐρίσκεται εἰς τὸν περιβάλλοντα τὴν σαρκοφάγον χῶρον. Εἰς τὴν Παναγίαν Λιέβισκαν δηλαδὴ αὕτη εὐρίσκεται μόνη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ εἰς τὴν Ντέτσανην τὴν βλέπομεν ἐντὸς τοῦ Κιβωρίου τοῦ Μάρτυρος.

Ὡς πρὸς τὴν Ντέτσανην τὸ πρᾶγμα εὐκόλως ἐξηγεῖται. Ἐκεῖ δηλαδὴ εἰκονίζεται τὸ ἐκ τοῦ Βιβλίου τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου γνωστὸν ὄραμα τοῦ Ἰλλουστρίου (Migne, P.G. 116, σ. 1316 κέ.), τὸ ὁποῖον ἐκτυλίσσεται ἐντὸς τοῦ Κιβωρίου.

Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴν τοιχογραφίαν τῆς Παναγίας Λιέβισκας. Ἐκεῖ ἡ παράστασις ἔχει ἄλλας πηγὰς καὶ ἐκφράζει ἴδιον συμβολισμόν. Εἶναι δηλαδὴ ἀνάλογος μὲ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς Θεοτόκου δεομένης ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως τὴν βλέπομεν εἰς σειρὰν νομισμάτων τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων Παλαιολόγων⁶. Πρόκειται εἰς αὐτὰ περὶ συμβολικῆς παραστάσεως τῆς Παναγίας ὡς προστάτιδος καὶ φύλακος τῆς Βασιλευούσης.

Ἐντελῶς ἀνάλογος εἶναι, νομίζω, ὁ συμβολισμὸς τῆς σαρκοφάγου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ πεποίθησις τῶν Θεσσαλονικέων ὅτι τὸ εἰς τὴν πόλιν των εὐρισκόμενον θαυματουργὸν σκῆνωμα τοῦ Δημητρίου φυλάσσει αὐτὴν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, φαίνεται νὰ εἶναι

5. Περιοδικὸν «Ζόγκραφ» 5 (Βελιγράδι 1974), 35 κέ. Γαλλικὴ περίληψις, σ. 37.

6. Βλ. προχειρῶς W. W r o t h, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, London 1908, II, πίν. LXXIV - LXXVI

πολύ παλαιά. Ταύτην ήκολούθησε και ὁ Ἄστραπᾶς ὅταν ἐζωγράφησε περὶ τὸ 1310 - 13 τὴν σαρκοφάγον τοῦ Μυροβλήτου ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν πεποιθήσιν δὲ αὐτὴν διετύπωσαν ἀργότερον οἱ ὕμνογράφοι, ὅπως ὁ Θεσσαλονικεὺς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος Κόκκινος (1362 κέ.): *ὁ μέγας φρουρὸς Θεσσαλονίκης, ὁ ρύστης ἐν τοῖς κινδύνοις ὁ ἐξαίρετος*⁷. Ὅπως ἐπίσης ἐναργέστερον ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Συμεών, ὁ ὁποῖος εἰσάγει τὸν μάρτυρα λέγοντα πρὸς τὴν πατρίδα του Θεσσαλονίκην: *Μὴ φοβοῦ ὄν, πατρίς μου, ἐμὲ κατέχουσα· τοὺς ἐχθροὺς σου γὰρ πάντας πατάξω ἐν Χριστῷ καὶ φυλάξω σὲ τὴν τιμῶσαν μὲ*⁸.

Τὴν ιδέαν λοιπὸν αὐτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς προστάτου, φύλακος καὶ ὑπερασπιστοῦ τῆς πατρίδος του Θεσσαλονίκης φαίνεται ἐκφράζουσα ἢ τοιχογραφία τοῦ Ἄστραπᾶ εἰς τὴν Παναγίαν Λιέβισκαν τῆς Πρισρένης, ιδέαν ποὺ ἐξέφρασεν ὁ Θεσσαλονικεὺς ζωγράφος μὲ τὴν εἰκόνα του, ὅπως οἱ ὕμνογράφοι μὲ τὰ ἔργα των.

† Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

R É S U M É

LA PEINTURE MURALE DE LA VIERGE LJEVSKA ET LE SARCOPHAGE DE SAINT DÉMÈTRE

L'image du sarcophage de saint Démètre représenté dans les peintures murales de l'église citée (fig. 1), œuvre du peintre Astrapas (1310 - 1313), confirme l'opinion émise jadis par l'auteur que le nouveau couvercle du sarcophage, qui avait remplacé celui transporté par Manuel Comnène à Constantinople, avait la forme plate, attestée déjà par les peintures de Décani. Comme l'origine de la famille du peintre Astrapas de la ville de Thessalonique est maintenant confirmée, cette image acquiert la valeur de témoignage direct de la vraie forme du sarcophage et de sa décoration à cette époque.

† Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

7. Μηναῖον Ὀκτωβρίου. Ἐκθ. Βενετίας 1884, 143 Β.

8. Ι. Φ ο υ ν τ ο ὕ λ η, Συμεών ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ λειτουργικὰ συγγράμματα. Ι. Εἰχαὶ καὶ ὕμνοι, Θεσσαλονίκη 1968, 204.